

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

BERECZ ÁGNES

A „szórakozás tanyája” – forrásközlés az 1766-os cseklészi vigasságról

A főnemesi vigasságok alkalmai (*solemnitas*) Magyarországon a 18. század derekán jelentek meg, és értelemszerűen igen szűk körre terjedtek. Egy ilyen rendezvényhez szükséges volt egy nagyméretű kastély (a hozzá tartozó kerttel és kerti építményekkel), valamint a legmagasabb rangú vendégsereg többnapos ellátására, a látványosságok megtervezésére és lebonyolítására való szándék és képesség. A program általánosságban ünnepi lakomákból állt, amelyeket megelőzhetett vadászat, és követhetett beltéri vagy kültéri kötetlen játék (kártya, ostábla, biliárd), mutatványosok, operaelőadás vagy kamarazene, bál és tűzijáték. A kerteket kivilágították, és alkalmi díszítéssel, pavilonokkal, vízijátékokkal tették még vonzóbbá. A *chinoiserie* divatja nem korlátozódott egy-egy szalon berendezésére: kerti pagodák és jelmezes, zenés-táncos előadások is terjesztették a módit. – A 18. századi Magyarországon alig néhány főúri család engedhetett meg magának ilyen vigasságot: elsősorban az Esterházy, Pálffy, Csáky és Grassalkovich famíliák. A rendezvények fénye és jelentősége kisebb részben függött a program igényességétől és kivitelezésétől: a sikert a résztvevő vendégek rangja határozta meg. Így a legnevezetesebb magyar vigasságok csaknem kivétel nélkül a császári udvar tagjainak vendégül látásával jártak,¹ és közülük azok híresültek el leginkább, amelyeken Mária Terézia is jelen volt.

Varga Kálmán számba vette az uralkodónő magyar főnemeseknél tett látogatásait,² s így összegezve világosan kirajzolódik, hogy az ismert 1751-es gödöllői vizit után (amely érintette Budát és Pestet is) az 1760-as évektől váltak rendszeressé ezek az alkalmak (1754, 1764, 1766, 1767, 1770, 1773, 1775). Az utazást nem nagyon kedvelő Mária Terézia egyrészt a ritka országgyűlések idején látogatta meg a számára fontos magyar főurakat, másrészt – egyfajta gesztust gyakorolva –, évente eltöltött egy kis időt Pozsonyban, és vendégeskedett a környező kastélyokban. A királynő Gödöllőnél keletebbre sohasem járt, látogatásai Buda, Pest és Vác kivételével a Dunántúlra, sőt kifejezetten Bécs és Pozsony környékére korlátozódtak. Időrendben felsorolva a helyszíneket és a vendéglátó nevét: Buda–Pest–Gödöllő (Grassalkovich), Köpcsény/Kittsee (Esterházy), Vác–Buda (Christoph Migazzi püspök), Tallós és Köpcsény/Kittsee (Esterházy), Királyfa/Lindgraben (Pálffy), Cseklész (Esterházy), Pozsony (Pálffy), Köpcsény/Kittsee (Esterházy), Eszterháza

¹ A legismertebb kivétel gróf Csáky István illésfalvi „Sans Souci” kastélya és mulatókertje az 1770-es évektől.

² VARGA Kálmán, *Királynői látogatások magyar főnemeseknél* = VAJDAI Ágnes – VARGA Kálmán, *Mária Terézia Gödöllőn*, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2001, 4–17. (Ugyanott, ugyanabban az évben megjelent a VARGA Kálmán, *Mária Terézia Eszterháza*n c. kötetben is.)

(Esterházy), Pozsony (Grassalkovich). Mária Terézia családtagjai részt vettek ezeken az alkalmakon, férje, Lotharingiai Ferenc egyedül is eljött vadászatokra. Gyermekei közül Mária Krisztina és férje, Albert herceg a hatvanas évektől már önállóan vendégeskedtek Magyarországon, és 1765-től – amikor Albert herceg magyarországi helytartó lett és a pozsonyi rezidencia állandó lakhelyükké vált – még rendszeresebben részt vettek a magyar főnemesi társasági életben. József trónörökös 1766-tól tett utazásokat a birodalom országaiban, így Magyarországon is, de ezek kifejezetten a tapasztalatszerzést célozták, nem a reprezentációt vagy a szórakozást.

Forrásközlésünk az 1766. május 13-i cseklésvi vigasságra vonatkozik, amelyet gróf Esterházy Ferenc kancellár rendezett Mária Terézia születésnapja tiszteletére, és amely a Pozsony környéki látogatások sorába illeszkedik.

A cseklésvi (ma: Bernolákovo, Szlovákia) kastélyt gróf Esterházy József országbíró építtette 1714 és 1722 között. Örökösei, Esterházy Miklós szentpétervári követ, majd 1764-től Esterházy Ferenc kancellár³ tovább bővítették és díszítették, impozáns díszparkja is a század közepére készülhetett el: 1762–63 táján a bécsi Isidore Canevale kerttervező dolgozott rajta, és az ő munkáját dicséri, hogy ezt a parkot még Charles Joseph de la Ligne herceg, az európai kastélykertek szakértője is tökéletesnek ítélte (ellentétbe állítva Eszterházával).⁴ A park nem vészelt át az elmúlt évszázadokat, s mivel ábrázolás, alaprajz sem maradt róla, csupán a korabeli leírásokra hagyatkozhatunk. (Helyén ma golfpálya található. A kastély egy 1911-es tűzvészben teljesen kiégett, erősen romos állapotban maradt fenn. Jelenleg a Huma 90 cég bérl, valószínűleg a golfpályához tartozó kastélyszállót terveznek létesíteni. Még csak az állagmegóvás szempontjából legfontosabb új tető készült el.)

A cseklésvi kastélyra és rendezvényeire vonatkozó legfontosabb forrás a „Gottfried Edlen von Rotenstein” álnév alatt rejtőző szerző munkája,⁵ melyben szisztematikusan és részletesen ismerteti a magyar, osztrák, cseh és szász kastélyokat. Rotenstein kiléte mindig is foglalkoztatta a kutatókat, és H. Balázs Éva publikációja⁶ óta meglehetősen széles körben elterjedt, hogy személye gróf Pálffy Jánossal lenne azonos. 2009-ben azonban Andrea Seidler kétségszembonthatatlan forrásokkal igazolta, hogy „Rotenstein” valójában Gottfried Stegmüller volt.⁷

Maradva a közismert névnel, Rotenstein Cseklésvi vonatkozó leírását magyarul közölte Rapaics Raymund.⁸ Hogy megidézzük a kastély egykori pompáját, ennek nyomán

³ Gróf Esterházy Ferenc főkancellár (1715–1785) 1766-ban került a magyar kancellária élére; 1783–1785 között horvát bán volt. Fontos szerepet játszott a bécsi udvari társaságban, Mária Terézia különösen kedvelte.

⁴ GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek*, Bp., Balassi, 1999, 12–13.

⁵ G. e. v. R., *Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahre 1763 und folgenden Jahren*, X. Bd. Berlin, 1783, 223–224.

⁶ H. BALÁZS Éva, *Ki volt Rotenstein? Egy forrás azonosítása*, *Ars Hungarica*, XV. (1987), 133–138.

⁷ Andrea SEIDLER, *Ein Beitrag zur Klärung der Frage: Wer war Gottfried von Rotenstein?* *Hungarian Studies*, 23. (2009) 29–35. Az azonosítás Karl Gottlieb Windisch pozsonyi tudós egyik levelén alapul. – Serfőző Szabolcs szíves közlése.

⁸ RAPAICS Raymund, *Magyar kertek: A kertművészet Magyarországon*, Magyar Könyvbarátok, 1940, 111–113. – Rapaics fordítását ellenőrizte és korrigálta HAJDU NAGY Gergely: *Rusztikus építmények a magyar kertművészetben – Romok, grották, remetéségek*, Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011.

így összegezhethetünk: a főépület három tornyát aranyozott réztető fedte, előtte nagy, virágos, 12 vázával díszített parter terület el. Chantilly mintájára árnyékos, kettős fasorok vezettek tovább. Egy itáliai stílusú kerti lak, szökőkutak, gyümölcsös és veteményes tette teljessé a pihenőkertet. – A másik oldalon ugyancsak fasorokkal tagolt díszerdő terület el, erre lehetett eljutni a kínai lakhoz, a műsziklához és a fácánoshoz, amely vadászlakkkal kiegészítve egy kis majorságot alkotott. Távolabb kakadukkal is büszkélkedő madárház, teknőstő, antilopok és különféle szarvasokból álló vadaspark helyezkedett el. Ezen a részen is létesült egy fényűzően berendezett, hatszobás kerti lak, amelyből az út tovább vezetett a botanikus kertbe és a méhészetbe, majd az elmélkedés helyének szánt remetelakhoz (ennek berendezése minden elemében a mulandóságra intett). Innen a fasor az állatkerthez vezetett, ahol négy épület és tíz szökőkút keretében galambok, darvak, pávák, dísztyúk, kacsák, ludak, hattyúk, továbbá szarvasok, angóramecskék, indiai fekete disznók, egy nyest és távolabb egy egész svájci tehéncsorda élt. Még mindig nincs vége a kert csodáinak: egy további kerti lakot egyiptomi és római romok látképeivel festettek ki, és innen lenyűgöző kilátás nyílt a cseklési kastély főépületére. E kerti lak közelében pedig hintákat, körhintákat, tekepályákat létesítettek. „Cseklész a szórakozás igazi tanyája”, összegez lelkesen Rotenstein. A kastélypark kiterjedt a Kis-Dunáig, sőt annak egyik szigetére is.

Rotenstein megemlíti az 1766-os ünnepséget, és hozzáteszi, hogy Mária Krisztina és Albert herceg gyakran vendégeskedtek Cseklészen. Az 1766-os alkalmon kívül 1775. augusztus 10-én volt nagyszabású vigasság, amelyen a fenségek közül részt vett Ferdinánd főherceg és felesége; Mária Anna, Mária Erzsébet, az elmaradhatatlan Mária Krisztina és Albert herceg. Ez alkalommal 12 parasztpár lakodalma volt a fő attrakció, amelyet a kastélykápolnában, illetve a fácánosban tartottak, és minden pár gazdag ajándékot kapott Esterházy gróftól.

Visszatérve az 1766-os uralkodói látogatásra, Rapaics fordításában idézem Rotenstein leírását, hogy összevethető legyen az alább következő forrásközléssel:

„1766-ban itt volt az egész udvar, s erre az alkalomra piros kínai házat építettek a régi fácánosban, ahonnan az udvar minden látványban gyönyörködhetett. Volt halászat a Dunán, kínai löversony, famászás hollandi módra, vásár mindenféle nemzet viseletébe öltözött kereskedőkkel s virágfüzérékkel, fenyőágakkal és ezüstözött holmival díszített árubódékkal. Láthatók voltak ott perzsák, törökök, szerecsenek, hinduk, örmények, hollandok, angolok, olaszok stb. Sokezer ember gyűlt itt össze a környékről. Mikor mindennek vége volt, az udvar elhagyta a fácánost és a kastélyba vonult.”⁹

Ehhez a leíráshoz illeszthetjük az alább közölt levelet, amely részletesebben ismerteti a nevezetes eseményt. A levelet Nagy István pozsonyi református ágens írta Ráday Geodeonné Szentpéteri Katalinnak (1720–1779). Annak a kutatási programnak a során került kézbe, amely Szentpéteri Katalin levelezésének teljes feltárását és közlését célozza. (Ez a munka befejeződött, az anyag teljes publikálása várhatóan elektronikus formában fog megtörténni.) Szentpéteri Katalin nevéhez sorolva két iratsoportban összesen 455 levél található a Ráday Levéltárban.¹⁰ Homogén, családi jellegű anyag: többségében a szűkebb és a tágabb atyafiságtól származó, Szentpéteri Katalinhoz írt leveleket tartalmazza (a tőle

⁹ RAPAICS, *i. m.* 113.

¹⁰ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C64/9. és részben C64/8. fondok.

származó és ugyancsak a rokonságnak szóló levelek száma 102). Jelen esetben azonban nem rokon, hanem jó ismerős írta a levelet.

Nagy István ágens életéről csak hiányos adalékok állnak rendelkezésre. Valószínűleg az 1720-as évek közepén született, és minden bizonnyal jó eredménnyel végezte el valamelyik református kollégiumot, talán külföldön is tanult, mert kiváló nyelvismerettel kellett rendelkeznie diplomáciai pályájához. 1755 őszén Bécsben tartózkodott – innen írt leveleket Ráday Gedeonnak – de 1756 telén Pesten volt, s csak 1757-től települt huzamosabb időre Bécsbe, ahol Dömjén Gergely kancelláriai ágens segédje lett. 1759-ben Nogell István utódjaként elnyerte a pozsonyi helytartótanácsi ágensi hivatalt. Pozsonyi évei alatt vette feleségül Pázmándi Teréziát (a lakodalomra meghívta a Ráday családot is). Élete álma a bécsi ágensi kinevezés lett volna, amelyre 1763-ban pályázott, de nem nyerte el, így egészen 1775-ös lemondásáig pozsonyi hivatalában maradt. Lemondását követően valószínűleg visszavonult birtokára, életéről több adat nem ismert. – A Ráday-családdal való kapcsolata 1755-től a hetvenes évekig követhető nyomon. Elsősorban Ráday Gedeonnal tartott szoros, baráti jellegű érintkezést: informálta egyházügyi, politikai ügyekben, segítségére volt könyvbeszerzésekben, a tokaji borok értékesítésének lebonyolításában, sőt a péceli kastély berendezésével kapcsolatos ügyekben is. Ezzel párhuzamosan mindenben rendelkezésére állt Rádayné Szentpéteri Katalinnak: 1760-ban Bécsben csokoládés findzsákat és kávé findzsákat vásárolt a számára, megjavíttatta óráját és gyöngysorát; 1765-ben ruhaanyag-vásárlásra kérték meg.

A mindenkori ágensek és a család patronált peregrinusai kötelességüknek tartották, hogy különféle érdekességekről részletesen hírt adjanak Szentpéteri Katalinnak. Ezt a szokást gyakorolta Nagy István, amikor levele nagyobb részét a cseklési vigasság leírásának szentelte, s ennek révén tudhatunk meg többet Rotenstein tömör összegzésénél.

A levél¹¹ szövege a következő:

Tekentetes Aszony
ennékem nagy jo draga Patrona Aszonyom!

Ha a Te[kin]t[e]tes Aszony közelebb lakna Posonyhoz része lehetet volna a tegnapi Solennitasban. Az egész Bétsi Udvar már ednihany napoktul fogva itt vagyon és itt is marad Printz Albertnél még ednihany nap. A M[é]l[tóság]g[o]s Cancellarius Grof Eszterhazi magáért ki akarván tenni, Eő Felsegeket tegnap Cseklésre Ebedre el hivta és ebed után ilyen mulatsagot tett: Cseklési szigetben mellyet a duna két felül környül vesz igen szep allekat csinaltatott és az Erdőnek a közepin epitetett zöld agogbul 18 Kalmar boltokat és innet minden fele portekakal vitetett le kalmarokat kiket India, Japonia Tirolisi és más egyeb ruhakban öltöztetet és ugy arultata velek portekajakat. Ugyan ehez közel epitetet [!] egy igen szép mulato nyári hazat a honnet eő Felsegek a Vasarlokat nezheték, ezen felül 32 paraszt Legényt minden fele Maskara ruhakban ugy mint Török, Japoniai Indiai és egyeb ruhakban fel öltöztetet és annyi paraszt Leanyt tiszta fejerben Olah Leany forman rövid fejer szoknyakban és ugy együtt ezek tanzoltak kiknek 24. Czigány musikalt és ezek is mind vörös maskara ruhakban fel voltak öltözve. Ismet valami 50 vagy 60 halasz Legenyeket is minden fele Japoniai és Americai ruhakban oltöztetet és ezek

¹¹ RL C64/9. 81. sz. levél

a dunaban valami 40. apro hajokban magokat látották és együtt meg viaskodván egymás [!] a hajóbul a Dunaban ki hanytak és ha valamelyik az uszast el vétette és a duna fenyeke akart menni azt hajaval ki fogtak a többik ki usztak. Az utan estve igen nagy tűzi mesterség volt és az egész kertye illuminalva.

Ezen Solennitasra igen sokan jöttek le Bétsbül. M[é][tósá]g[o]s Grof Telekő Josef és M[é][tósá]g[o]s Grof Bethlen Gergely Urak is le jöttek és nalam voltak szalva és tsak ezen oraban mentek el.

Mar különös Levelet a Te[kin]t[e]tes Urnak nem irok, hanem alazatosan tisztelvén jelentem hogy Rakovits asztalos a Pesti vasara bizonyossan le megy, de még akkor magaval Legenyeket nem visz, hanem először megh latván mire lesz szükség ugy asztan Legenyeket hiv maga utan.¹² A harmintzad Czedulat, mellyet az Ur fel küldött a Recognitioval együtt vettem minden hiba nélkül. A Kalyha Csinalo is igeri hogy a Kalyhakat el kesziti a Co[m]missio szerint valami 5 hét mulva.¹³

Az Ur Szemere Laszlo Ur[am] számára küldöttem a Te[kin]t[e]tes Urak Pesti szalasara a minap két Kupfert vagy is bőrös Ládat, adando alkalmatossaggal méltotzassék a Te[kin]t[e]tes Aszony Detekre¹⁴ el küldetni.

Magamat tovább is tapasztalt Uri Gratiaban alazatosan ajánlván maradok a Te[kin]t[e]tes Aszonynak

Posony d[ie] 15^a Maÿ
1766.

igaz Alázatos szolg[ája].
Nagy István mpp.

¹² Rakovitz Henrik pozsonyi asztalosmestert 1764-ben ismerte meg Ráday Gedeon; a péceli kastély disztermének parkettájáról és később a könyvtári polcok elkészítéséről kezdett vele tárgyalni. Rakovitz 1766 nyarán valóban elment Pécelre, és a munkák 1768-ban elkészültek (l. még ZSINDELY Endre, *A péceli Ráday kastély*, Művészettörténeti Értesítő, 1956/2, 253–276.; Klny. is, 265.)

¹³ A mondat „készíti” utáni része utólag beszúrva két sor közé.

¹⁴ helyesen: Detk, Detkre